

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

77. ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Առանց երկարաբանութեան խօսինք նաև այն առարկութիւններուն վրայ, զորս հակառակորդները բնական սկզբունքներէն կը ճշդին հանել երրորդութեան խորհուրդին դէմ:

Անոնք կ'ըսեն նախ թէ աստուածային բընութիւնը այնքան բացարձակօրէն մի է եւ պարզ, որ հնար չէ որ անոր մէջ լինի որեւէ զանազանութիւն, որովհետեւ ամէն իրական զանազանութիւն ընդդէմ է միութեան, մանաւանդ պարզութեան. ուստի ինչ կերպով ալ որ ուզուի մեկնել ենթակայութեանց երրորդութիւնը, կարելի չէ որեւէ մեկնութիւն տալ՝ առանց խանգարելու այս երկու բացարձակ ստորոգութիւնները: Ուստի, կ'ըսեն, կամ երրորդութեամբ եռաստուածութեան կը յանդինք, եւ կամ միութեամբ՝ երրորդութեան մերժումին:

Այս առարկութեան դէմ պարտինք նախ ըսել թէ քրիստոնէական մարդասպետութիւնը երբեք չէ շփոթած միութեան եւ պարզութեան ստորոգութիւնները, եւ հաւասարապէս մաքառած է թէ՛ բազմաստուածեան հեթանոսներուն, թէ՛ երկաստուածեան զրադաշտականներուն եւ թէ՛ եռաստուածեան հերետիկոսներուն դէմ, պաշտպանելով աստուածային միութիւնը:

Սակայն միութիւնը եւ պարզութիւնը էութեան եւ բնութեան ստորոգութիւններ են եւ ոչ թէ ենթակայութեան կամ անձնաւորութեան. եւ ինչ որ մէկուն մէջ կը պաշտպանուի՝ միւսին մէջ չի տարածուիր: Մենք գիտենք թէ տրամաբանական բազադրութիւնը ընդդէմ չէ բնութեան պարզութեան, թէ եւ տրամաբանական աշխարհը հակասական չէ իրականին. իսկ ենթակայական բազադրութիւնը աւելի է քան տրամաբանականը՝ իրա-

կան տարբերութեամբ, բայց չի հասնիր էութեան տարբերութեանց:

78. ԲՆՈՒԹԵՆԷՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ. Էութեան տարբերութիւնը եւ ենթակայութեանց իրական զանազանութիւնները պարզաբանելու համար, Ս. Հայրերը սովոր են զանազան օրինակներ մէջբերել բնութեան կարգէն, որոնց մէջ կը ճշմարտունի աշխարհի ենթակայական զանազանութիւններ, առանց էութեան տարբերութեան: Համառոտութեան համար առանցմէ երկուքը միայն յառաջ կը բերենք: Իրաց նիւթական կարգին մէջ արեւը մի է էութեամբ, բայց տարբեր ենթակայութիւններ են ցոլացումը, լոյսը եւ ջերմութիւնը: Այնպէս որ ոչ լոյսը ջերմութիւն է, եւ ոչ ջերմութիւնը՝ ցոլացում կամ ճառագայթում: Սակայն ասոնք ոչ միայն տարբեր բաներ են իրարմէ, այլ եւ միասնական ենթակայութիւններ են մէկ էութեան եւ մէկ բնութեան մէջ այնքան՝ որքան կարող է տանիլ նիւթական եւ սահմանաւոր բնութիւնը: Նոյնպէս մեր հոգին մի բնութիւն եւ մի էութիւն է, բայց է նոյն ատեն կար, միտք եւ կամք, այսինքն կարողութիւն, իմացողութիւն եւ կամեցողութիւն. երեք ենթակայութիւններ՝ որոնք իրապէս տարբեր են եւ դորձողութեամբ զանազան, այնպէս որ ոչ միտքը կամք է, ոչ ալ կամքը՝ կար, թէպէտեւ անոնց էութիւնն ու բնութիւնը միեւնոյն է եւ միասնական, համապոյ: Հոգիին այս օրինակը աւելի կատարեալ է քան լոյսինը, որովհետեւ հոգեկանին միճակը մերձաւորապէս է նախատիպին, քան նիւթականը: Այս օրինակը եւ դորձածները երբ Որդին կը կոչենք Բան, որ է միտք եւ իմաստութիւն Աստուծոյ, Հոգին կը կոչենք Սէր, որ է յօգտութիւն եւ կամեցողութիւն Աստուծոյ՝ էապէս հաս-

առատուած բարիքն մէջ, եւ կարողութիւնը կը վերադրենք Հօր: Հետեւողութեամբ ալ, Որդիին կու տանք ծնունդը, Հոգիին՝ բղխութիւնը, որովհետեւ մատուցական զօրութիւնները Հոգիէն կը ծնին կ'ըսենք, իսկ կամեցողականները կը բղխին սրտէն: Այս նմանութիւնները ստէպ կը յեղյեղեն Ս. Հայրերը, բայց մենք բաւականանանք Ս. Լուսաւորչի տախտակերով. «Զի որպէս արեւ եւ լոյս եւ ֆեր՝ միայ արեւոյական ասի եւ ոչ այլոց, եւ որպէս աղբեր եւ ֆուր եւ դետ՝ ի միայ ի բրնձութենէն լոխն, նոյնպէս եւ միտք, բան եւ հոգի իմանի ի մարդում, նոյնպէս եւ աստ թիոյ բնութեան եւ աստուածութեան է իմալ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Զի ոչ է արեւոյակն առանց լուսոյ եւ ֆերմութեան, եւ ոչ աղբեր առանց ֆրոյ եւ բղխման, եւ ոչ միտք առանց բանի եւ հոգւոյ: Այսպէս եւ ոչ էր Հայր առանց Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Յաճախապատում, Ճառ Ա):

79. ՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. Կատարիկն նաեւ թէ հնար չէ ուղիղ տրամաբանել ընդունելով Երրորդութեան դադափաբը: Իսկ այդ առարկութիւնը կ'ընդլայնեն այսպէս.

Տրամաբանութեան անյեղլի հիմն է սակիւրունքը թէ երրորդին հետ նոյն եղողները իրարու հետ եւս նոյնն են, ու այս սկզբունքով կը կադմօին բոլոր ուղիղ պատճառաբանութիւններն ու տրամաբանութիւնները. իբրեւ գործադրական ցուցմունք այդ առարկութեան՝ կը կադմեն դանադան հաւաքաբանական ձեւեր: Զոր օրինակ, աստուածութիւնը նոյն է անձնաւորութեան հետ. արդ, իւրաքանչիւր անձնաւորութիւն նոյն է աստուածութեան հետ, ուրեմն իւրաքանչիւր անձնաւորութիւն նոյն է իւրաքանչիւր անձնաւորութեան հետ. հետեւաբար անձնաւորութեանց տարբերութիւն չի մնար: Ու դարձեալ, Հայրն է Աստուած, Որդին եւս է Աստուած, ուրեմն Հայրն է Որդի, որ է Սաթիւն մարդապետութիւն:

Չենք ուզեր գեղերիլ այս գժուարութեանց մէջ, դորս տրամաբանութեան մէջ համարակեղողներն իսկ կրնան լուծել. այսքանը բնէք միայն թէ հաւաքաբանական ձեւերուն մէջ իմաստակականները շատ աւելի են քան ի-

մաստաւերականները: Այս պատճառաւ, որոշ եւ ներթախան կանոններ ունին եղբերու եւ մանաւանդ միջնորդ եղբին կիրառութիւնները, որպէսզի ճշմարտութիւն կատարեալ նոյնութիւնը անոր կրկին եղբերուն հետ կրկին բողբառութեանց մէջ:

80. ԷԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. Մէջ կը բերեն նաեւ Բոյիղիտսի աւանդած եւ դըպրոցներէ ընդունուած սահմանը անձնաւորութեան մասին, թէ անձը բանական անհատական զոյացութիւնն է. ուրեմն, կ'ըսեն, աստուածութեան մէջ երեք զոյացութիւններ կան, կամ որ նոյնն է՝ երեք բնութիւններ եւ էութիւններ կան:

Սակայն Բոյիղիտս մարդկային արարածական անձնաւորութեան սահմանն է միայն որ տուած է, եւ ըստ այնմ միայն ընդունուած է: Երկրորդ՝ Բոյիղիտսէ գործածուած «զոյացութիւն» բառը չէ առնուած բուն այն նշանակութեամբ որով հասկցանք մենք զայն, այլ իբր զոյաւորութիւն՝ որ ենթակայութեան կը պատկանի եւ ոչ թէ էութեան: Այսպէս կը տեսնենք նաեւ մեր մէջ «ինքնութիւն» բառին միայ, զոր մենք գործածեցինք իբրեւ հոմանշանակ զոյացութեան, ինչպէս կ'ըսէ եւ Ս. Լուսաւորիչ. «Մի է բնութիւն եւ զոյացութիւն ամենասուրբ Երրորդութեան եւ իւր է ինքնութիւն» (Յաճախապատում, Ճառ Ա), որով եւ ի դէպ է մի բնութիւն Երրորդութեան ինքնութիւնը. բայց ուրիշ տեղ նոյն բառը կը դանենք ենթակայութեան առումով եւս, ինչպէս երբ քահանան կ'աղօթէ պատարագի առեւ. «Անքնին, անհատ, երբեակ ինքնութեանը»: Այս ինքնութիւնն է հոմանշանակ Բոյիղիտսէ կիրառուած «զոյացութիւն» բառին հետ:

Կնքենք մեր խօսքը Երրորդութեան իմաստաւերական ցուցման վստասով: Աստուած է գերազոյն եւ անսահմանաբար ամենակատարեալ էակ. ուրեմն հարկ է Աստուծոյ մէջ ենթադրել այնչափ ինչ՝ որչափ կարող է տանիլ անոր անսահման ամենակարողութիւնը: Արդ, որովհետեւ Աստուծոյ կարողութիւնը յաւիտենական է, հարկ է անոր մէջ ենթադրել յաւիտենական գործողութիւն, որովհետեւ չկայ դադափաբ կարողութեան՝ առանց գործողութեան դադափաբի: Եթէ հնար է

Աստուծոյ մէջ ենթադրել յաւիտենական գործողութիւն, անիկա չի կրնար ըլլալ դէպի զուրս գործողութիւն՝ որովհետեւ հակասական է յաւիտենականութեան սահմանումին։ Ուրեմն հարկ է ենթադրել միայն յաւիտենական գործողութիւն դէպի ներս։ Իսկ յաւիտենական գործողութիւնը չի կրնար ուրիշ բան ըլլալ եթէ ոչ ելում նոյն բնութենէն՝ աստուածութեան նոյն բնութեան մէջ։ Այդպէս են ելումները։ Արդ, աստուածութեան երեսակ անձերը ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ ինչ որ կը ստրկեցնէ երրորդութեան խորհուրդին քրիստոնէական վարդապետութիւնը, որ ոչ միայն ընդդէմ է մտքի, այլ եւ միտքը — որչափ հնար է իրեն համար ըմբռնողութիւնը — պիտի ենթադրէր զայն աստուածութեան մէջ՝ եթէ արդէն Աստուծոյ յայտնուած չըլլար իրբեւ գերբնական ճշմարտութիւն։

ՅԱՂԱԳՍ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲՂԽՄԱՆ ՀՈԳԻՈՅՆ ՍՐԲՈՅ

82. ՀՈԳԻՈՅՆ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ՀԱԿԱՌԱՅՈՐԴՆԵՐԸ. Քրիստոնէական կրօնի ուղղութեան հակառակորդները, որոնք առաջին երեք դարերուն երեւցան, Քրիստոսի աստուածութեան դէմ է որ ուղղեցին իրենց լեզուները, եւ հազիւ թէ անցողաբար ակնարկեցին Ս. Հոգւոյն։ Իրենց այս նոր ազանդին առաջնորդը եղաւ Մակեդոն, Կ. Պոլսոյ պատրիարքը, Արիստի սերմէն։ Անոր դէմ գումարուեցաւ Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովը 150 հայրապետերով 381ին, եւ նոյնից հոգեմարտներուն մոլորութիւնները եւ քրիստոնէից մէջ այլեւս հայհոյութեան խօսք չըլտուեցաւ Հոգւոյն դէմ։ Կարծէք Աւետարանին այս խօսքը՝ «Եւ ամենայն որ ասէ բան զմիտքէս Մարդոյ թողցի նմա» կը քաջալերէր Քրիստոսի դէմ հայհոյողները, իսկ «Բայց որ զՀոգին Սուրբ հայհոյիցէ մի թողցի նմա» խօսքը կարկեց հոգեմարտներու լեզուները։ Վերջերս է միայն որ Բողոքական խումբերէ ամանք երրորդութեան ուրացութեամբ՝ ուրացան նաեւ Հոգւոյն աստուածութիւնը։ Համառօտ կերպով ուրեմն յառաջ բերենք Հոգւոյն աստուածութեան մասին փաստեր, որովհետեւ անոր անձնաւորութեան մասին հարկ եղած բացատրութիւնները տրուեցան

81. ԿԱՐԳ ԽՕՍԻՑ. Խօսեց կարգը կը պահանջէր այժմ խօսիլ աստուածութեան առաջին անձին վրայ, այսինքն Հօր Աստուծոյ մասին. բայց որովհետեւ ինչ որ ցարդ ըսուեցաւ արդէն իրեն կը պատկանէ իրբեւ անձին եւ ստաջին անձին, որ պատճառն է անպատճառներուն, ուստի առ այժմ ի բաց կը թողունք այդ գլուխը։

Կարգը կու գայ խօսելու երկրորդ անձնաւորութեան՝ Որդւոյն Աստուծոյ մասին. բայց որովհետեւ մարդացեալ Որդին է նոյնինքն Քրիստոս, եւ մենք ի մտի ունինք առանձին խօսիլ մարդեղութեան խորհուրդին մասին, այստեղ զանց կ'ընենք խօսիլ Որդւոյն աստուածութեան մասին եւս, եւ կ'անցնինք խօսիլ Հօգւոյն աստուածութեան շուրջ, որպէսզի կարենանք գոնէ համառօտակի արտայայտուիլ Սուրբ Հոգիի բղիժման մասին։

արդէն երրորդութեան խորհուրդին վրայ խօսուած ատեն։

83. ՓԱՍՏ Ս. ԳԻՐԲԷՆ. ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ԱՆՈՒՆ. Առաջին փաստը կը քաղենք Ս. Գրքոց վկայութիւններէն, որոնք բացորոշ կը խօսին Ս. Հոգւոյն «Աստուած» անուանակոչութեան մասին։

Պետրոս Անանիան յանդիմանած ատեն կ'ըսէ. «Ընդէ՞ր ելից սատանայ զսիրտ քո սրտեկ քեզ Հոգւոյն Սրբոյ, եւ խորել ի զնոց զեղջի», ու կը յարէ. «Ոչ ստեցեր մարդկան, այլ Աստուծոյ» (Գործք, Ե 3-4)։ Ուրեմն Ս. Հոգին՝ որուն ստեց Անանիա, ճշմարիտ Աստուած է։

Պողոս կը գրէ. «Վասնորոյ այսպէս ասէ Հոգին, այսօր եթէ ձայնի նորա լուիցէք, մի խտացուցանէք զսիրտ ձեր իրբեւ ի զստնութեան», ու կը յարէ. «Տեսէք, եղբարք, զուցէ երբեք լինիցի յումբք ի ձէնջ սիրտ չար անհաւատութեան՝ ապստամբ լինել յԱստուծոյ կենդանւոյ» (Եբր. Գ 7-12). ուրեմն Ս. Հոգին որուն դէմ իրենց սիրտերը խտացնելով ապստամբ պիտի համարուէին հաւատացեալ եղբայրները, կենդանի Աստուած է։ Նոյնինքն Պողոս կ'ըսէր Հոգիի Հրեանե-

րուն. «Բարեւոք խօսեցաւ Հոգին Սուրբ ի ձեռն Եսայիայ մարգարէի առ Հաբսն մեր» (Գործք, ԻԲ 25) : Եւ Պօղոսէ յառաջ բերուած խօսքերն են. «Եւ լուայ զբարբառ Աստուծոյ որ ասէ» . եւ Տէրը նա էր, որուն համար կ'ըսէ. «Տեսի զՏէր յաթոռ բարձրութեան եւ վերացելոյ», եւ զոր սերտութենէր կ'օրհնէին ըսելով. «Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց, լի է ամենայն երկիր փառօք նորա» (Եսայի, 2 8, 13) : Ուրեմն Աստուած որ կը խօսի Եսայիի, Հոգին Սուրբ է ըստ Պօղոսի : Գարձեալ կը զրէ Պօղոս. «Ո՞չ զիտէք եթէ տաճար էք Աստուծոյ, եւ Հոգի Աստուծոյ ընակեալ է ի ձեզ : Եթէ ոք զտաճար Աստուծոյ ապականէ, ապականեցէ զնա Աստուած, զի տաճար Աստուծոյ սուրբ է, որ էք դուք» . եւ ուրիշ խօսքերէ վերջնորէն նոյնին կը դառնայ եւ կ'ըսէ. «Եթէ ո՞չ զիտէք զի մարմինք ձեր տաճար են Հոգւոյն Սրբոյ՝ որ է ի ձեզ, զոր ունիք յԱստուծոյ» (Ա Կորնթ. Գ 16-17, 2 19) :

84. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՍՏՈՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Երկրորդ փաստը կը կազմենք Ս. Գրոցայն վկայութիւններէն, որոնց մէջ կը տրուին Ս. Հոգիին աստուածային ստորոգութիւնները : Զոր օրինակ.

Ամենագիտութիւն. «Հոգին զամենայն զնէ եւ զխորս Աստուծոյ. զի ո՞ր ոք ի մարգարանէ գիտէ ինչ զմարդոյն, եթէ ոչ Հոգի մարդոյն՝ որ ի նմա. նոյնպէս եւ ոչ զԱստուծոյն ոք գիտէ՝ եթէ ոչ Հոգին Աստուծոյ» (Ա Կորնթ. Բ 10-11) : «Յորժամ եկեացէ նա՝ Հոգին ճշմարտութեան, առաջնորդեացէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ» (Յովհ. Ժ 2 13) :

Ամենակարողութիւն. «Հոգի այնորիկ որ յարոյցն զՔրիստոս ի մեռելոց բնակեալ է եւ ի ձեզ» (Հռոմ. Ը 11) : «Հոգին Սուրբ եկեացէ ի քեզ եւ զօրութիւն Բարձրելոյն հովանի լի» զի ի վերայ քո» (Ղուկ. Ա 35) :

85. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Երրորդ փաստը կը կազմենք այն վերայ վկայութիւններէն, որոնց մէջ ցոյց կը տրուին Սուրբ Հոգիին աստուածային գործողութիւնները : Զոր օրինակ.

Ներշնչում. «Քննէին յորո՞ւմ եւ յորպի-

սի՞ ժամանակի զուշակէր ի նոսա Հոգին Քրիստոսի» (Ա Պետ. Ա 11) : «Ի Հոգւոյն Սրբոյ կրեալք՝ խօսեցան մարդիկ յԱստուծոյ» (Բ Պետ. Ա 21) :

Հրաշագործութիւն. «Ապա եթէ Հոգւոյ Աստուծոյ հանեմ ես զգեւս» (Մատթ. Ժ 6 28) :

Թողութիւն մեղաց. «Այլ լուացարուք, այլ սրբեցարուք, այլ արդարացարուք յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ ի Հոգին Աստուծոյ մերոյ» (Ա Կորնթ. 2 11) :

Վարչութիւն եկեղեցւոյ. «Ասէ Հոգին Սուրբ. որոշեցէք ինձ զմանաբան եւ զՊօղոս ի զորձ՝ յոր կոչեցեալ է իմ զգոսա» (Գործք ԺԳ 2) : «Զդուշ կացէք անձանց եւ ամենայն հօտիւր, յորում եղ զձեզ Հոգին Սուրբ տեսուչս՝ հովուել զժողովուրդ Տեառն» (Գործք Ի 28) :

Բաշխում շնորհաց. «Եւ ոչ ոք կարէ ասել Տէր զՅիսուս, եթէ ոչ Հոգւովն Սրբով : Թէպէտ եւ բաժինք չնորհաց են, այլ Հոգի նոյն է» (Ա Կորնթ. ԺԲ 3-4) :

Սրբել արարածները. «Ընտրեաց զմեզ Աստուած ի սկզբանէ ի փրկութիւն՝ սրբութեամբ Հոգւոյն» (Բ Թեաղ. Բ 12) : «Ընտրելոցդ նժդեհհից... ըստ կանոնի զխտութեանն Աստուծոյ Հօր, սրբութեամբ Հոգւոյն» (Ա Պետ. Ա 1-2) :

Բաշխում սիրոյ. «Սէրն Աստուծոյ սրբուեալ է ի սիրտս մեր, ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ՝ որ տուաւ մեզ» (Հռոմ. Ե 5) :

Այս վկայութիւններէն, որոնց վրայ շատ ուրիշներ կարելի է աւելցնել, կը քաղենք որ եթէ Հոգին Աստուած չըլլար՝ կարելի չէր իրեն վերադրել աստուածային գործողութիւններ : Թէեւ այդ վկայութիւններէն ոմանց մէջ կ'երևի թէ խօսքը արդարութեամբ որբացած մարդուն Հոգիին համար է, սակայն «Հոգին սուրբ» կոչումը, այն ալ որոշիչ մասնիկներով, Սուրբ Գրքին մէջ երբեք մարդուն չի տրուիր, եւ անով միշտ կը նշանակուի Հոգին Աստուած, իրր ենթակայութիւն զանապանակ :

86. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԱՌԵՉՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Զորրորդ փաստը կը քաղենք այն տեղերէն, ուր Սուրբ Հոգին կը յիշատակուի անձնաւորութեամբ եւ պատուով Հօր եւ Որդւոյն հետ,

իրքեւ համադոյակից եւ հաւասարակից, ինչպէս մկրտութեան ձեւին մէջ. «Մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. ԻԸ 19), առաքելական ողջոյնին մէջ. «Ծնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ սէրն Աստուծոյ եւ հաղորդութիւն Հոգւոյն Սրբոյ ընդ ձեզ ամենեւին» (Բեդարթ. ԺԳ 13), մխիթարիչին անուանակոչութեան մէջ. «Ազաշեցից զՀայր եւ այլ մխիթարիչ տացէ ձեզ» (Յովհ. ԺԴ 16), եւ Հօրէ կնիւրուն. «Յորժամ եկեացէ մխիթարիչն, զոր ես առաքեցից ձեզ ի Հօրէ» (Յովհ. ԺԵ 26) :

87. ՓԱՍՏ ԱՌԱՆԳՈՒԹԵՆԷ. Աւանդութեանէ հանուած փաստին առիթով ալ պիտի չբմանրամանենք, որովհետեւ երրորդութեան վրայ խօսած ատեն բաւական անդրադարձած եղանք այդ մասին : Այդ առթիւ բնականօրէն, մանաւանդ հանդանակներու, ջատագովներու եւ Ս. Հայրերու վկայութիւնները կրնան այստեղ եւս կրկնուիլ :

Ասոնց վրայ կրնայ աւելցուիլ Հոգւոյն Սրբոյ աղանակերպ իջման պատկերը, ուր Հոգին Հօրը եւ Որդւոյն հետ երրորդութիւն կը կազմէ, եւ ի դէմս երեքին միանգամայն կը պաշտօնէ երրորդութեան խորհուրդը իրքեւ մի աստուածութիւն :

88. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐԲԵՐ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ. Հակառակորդները կը կարծեն «Հոգի» անունով նոյնինքն Աստուած հասկընալ, որ է հոգեզէն բնութիւն, ինչպէս որ Քրիստոս կ'ըսէ. «Հոգի է Աստուած, եւ երկրպագուաց նորա հոգւով եւ ճմարտութեամբ պարտ է երկիրպագանել» (Յովհ. Դ 24) : Պօղոս նոյնը կը կրկնէ. «Զի տէր հոգին է. ուր հոգի Տեառն է, անդ ազատութիւն է» (Բեդարթ. Գ 17). ուստի եւ կը պնդեն թէ յառաջ բերուած բոլոր վկայութիւններուն մէջ չկայ ոչ մէկ խօսք Ս. Հոգիի զանազանեալ անձնաւորութեան վրայ :

Արդէն մենք ալ խոստովանեցանք որ վկայութիւններէն ոմանց մէջ այդ առումով կերտութիւնը յայտնի է, եւ մէջ բերինք բոլոր այն տեղերը ուր Հոգին խօսքը կ'ըլլայ, եւ չիշեցնինք նոյնպէս Հին Կտակարանէ վկայութիւններ, փասնոր ըսինք արդէն

թէ երրորդութեան դաւանութիւնը բացառապէս չէր Մովսիսական յայտնութեան մէջ : Սակայն որովհետեւ տեղեր եւս կան ուր Հոգին անձնաւորութիւնը անհերքելի է, եւ այս այն վկայութեանց մէջ մանաւանդ՝ ուր Հոգին իրքեւ յատուկ ենթակայ տէր կ'ըլլայ տրորդութեանց, կարողութեանց եւ գործողութեանց. իսկ եթէ ենթակայ է, ապա եւ աստուածային զանազանեալ անձնաւորութիւն է : Այս կէտը կը հաստատուի այն բաղդատութենէն որ կը լինի Հոգին եւ Հօր ու Որդւոյն միջեւ. զի եթէ աստուածութիւնը ենթակայ է եւ ենթական է Քրիստոս, ապա ուրեմն եւ Հոգին, անոնց հետ մէկ շարքի վրայ դրուած, ենթակայ է՝ այդ երկուքէն զանազանեալ, եւ հետեւապէս աստուածային երրեակութեան երրորդ անձը :

Համառօտութեան համար ետ չենք դադար եւ այս բնականօրէն հաստատուի այն վկայութիւններով՝ զորս արդէն յառաջ բերինք երրորդութեան եւ Ս. Հոգւոյն աստուածութեան փաստերուն կարգին :

89. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵՂԵՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ. Հակառակորդները յառաջ կը բերեն Յովհաննէս խօսքերը. «ԶԱստուած ոչ ոք ետես երբեք» (Յովհ. Ա 18) եւ Պօղոսինը. «Զոր ոչ ոք ետես ի մարդկանէ եւ ոչ տեսանիլ կարող է» (Ա Տթմթ. Զ 16), որպէսզի այս խօսքերուն զօրութեամբ եղջերուաքաղ կեղծիք ցոյց տան Հոգւոյն իջնելը «իրքեւ զազանի» Քրիստոսի վրայ Յորդանանի մէջ (Մատթ. Գ 16) եւ Հոգին զայսուտոր առաքելներուն վրայ Վերնատան մէջ : Այս ձեւով կը կարծեն ուրանալ Հոգին աստուածութիւնը :

Տարբեր է Հոգւոյն աստուածութեան խնդիրը, եւ տարբեր՝ Հոգւոյն Վերնատան մէջ եւ ի Յորդանան երեւումներուն մեկնութեան խնդիրը : Մենք յառաջ չբերինք այս երեւումները իրքեւ զօրաւոր փաստեր, որովհետեւ այս երեւումներուն մեկնութիւնը կը նկատենք իրքեւ հետեւանք լուսաւոր փաստերով հաստատուած վարդապետութեան : Ուստի եւ Հոգին աստուածութիւնը կը մնայ հաստատուն, եթէ նոյնիսկ Վարդանանք պարզօրէն հաստատել այս երեւումներուն կերպերը : Բայց զժուար չէ դանոնք բացատրել իրքեւ երեւութական կերպաւորութիւն :

բովհետեւ Եկեղեցին ազաւնիւի եւ հրեղէն լեզուաց այդ երեւումները երբեք չէ մեկնած մարմնեղութեան դրութեամբ: Եւ եթէ Յովհաննէս եւ Պօղոս զԱստուած անտեսանելի կ'ըսեն, առիկա հոգեղէն բնութեան համար է՝ որ արդարեւ անտեսանելի է ըստ ինքեան: Իսկ ինչպէ՞ս կրնան հաստատել թէ Աստուծոյ կողմէ անհնարին են երեւութական տեսիլները: Մարգարէութիւնները լի են Աստուծոյ զանազան կերպարանաւ տեսիլքներով. մենք չենք ընդունիր թէ իւրաքանչիւր տեսիլքի առթիւ մարմնեղութիւն կամ մարդեղութիւն տեղի ունեցած ըլլայ, բայց ժառանգ ալ չենք գտներ կարծելու թէ Աստուծոյ կողմէ երեւումները անկարելի ըլլան. բան մը՝ որ հոգեմարտներն ալ չեն ընդունիր, վասնզի կը ճանչնան Աստուծոյ ամենակարողութիւնը:

90. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԽՕՍՔԵՐԷՆ. Կ'ըսեն դարձեալ որ եթէ Քրիստոսի «Եւ այլ միակերպիչ տացէ ձեզ» խօսքէն կարելի է ցոյց տալ Հոգիին անձնաւորութիւնը՝ բաղդատելով Հոգին Քրիստոսի հետ, հնար է ունենալ ապացուցանել նաեւ Հոգիին մարդեղութիւնը, եւ անոր առաքեալներուն հետ լինելը, ինչպէս եւ քարոզելը Քրիստոսի պէս: Իսկ եթէ չենք ընդունիր այս երկրորդ հետեւութիւնը, հարկ չկայ եւ ընդունելու առաջինը:

Գիտելի է սակայն որ բոլոր բաղդատութիւններուն եւ նմանութիւններուն մէջ ոչ թէ լսողին ազատ կամքն է որ կ'որոշէ խօսքին իմաստն ու տարողութիւնը, այլ՝ լսողին դիմումը, որ խօսքին կարգէն ալ կը յայտնուի: Արդ, Քրիստոս երբեք չակնարկեց Հոգւոյն ի մարմնի գալուստին, ինչպէս եղաւ իր գալուստը. այլ պարզապէս խօսեցաւ Հոգւոյն ի հոգի գալուստին մասին, ըսելով. «Հոգին ճշմարտութեան, զոր աշխարհն ոչ կարէ ընդունիլ, զի ոչ տեսանէ զնա եւ ոչ ճանաչէ ըզնա. բայց զուր ճանաչէք զնա, զի առ ձեզ բռնակեցի» եւ ընդ ձեզ եղիցի» (Յովհ. ԺԴ 17). եւ դարձեալ. «Հոգին ճշմարտութեան» որ ի Հօրէ կ'ստէ, նա միայնեցէ վասն իմ» (Յովհ. ԺԵ 26): Եւ դարձեալ. «Այլ զուր մը կ'ըսեցիք ի Հոգին Սուրբ, ոչ յետ բողոքմ ինչ առաջն այսօրիկ» (Գործք Ա 5): Քրիստոսի

խօսքերուն այս կարգը, եւ Հոգւոյն գալուստն միայն պատմած պարագաները եւ այն յատկութիւնները զորս կը մատնանչէ, ցոյց կու տան հոգեկան այն նոր գործողութիւնը՝ որուն գործողն ու ընողն է Հոգին, Հօրմէն եւ Որդիէն տարբերեալ անձնաւորութիւն: Գործողութիւնը աստուածային է, հետեւաբար նաեւ գործող ենթական՝ աստուածային:

91. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ՁԵՒԷՆ. Կ'առարկեն դարձեալ թէ «յանուն Հոգւոյ» մկրտելը ըստ պատուիրանին Քրիստոսի (Մատթ. ԻԸ 19), ուսկից կը քաղենք Հոգիին աստուածութիւնը՝ շատ տկար է իբրեւ ժառանգ, որովհետեւ Քրիստոսի մասին է որ ըսուեցաւ թէ պիտի մկրտէ «Հոգւով Սրբով եւ հրով» (Դուկ. Գ 16), ու Քրիստոս ըսաւ թէ մկրտելը ծնունդ է «ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ» (Յովհ. Գ 5): Արդ, եթէ յանուն Հոգւոյն մկրտութիւնը բաղդատուի հրով եւ ջրով մկրտութեան հետ, կարելի է դիւրաւ մեկնել այդ բաղդատութիւնը՝ Հոգի բառը իմաստով իբրեւ շնորհաց համանշանակ: Այս իմաստով է որ կ'իմանանք Հոգւոյն գալուստը վերնատան մէջ առաքելոց վրայ, որոնց համար կ'ըսուի թէ «լցան ամենեքեան Հոգւով Սրբով» (Գործք Բ 4): Հոգի բառը շնորհաց նշանակութեամբ ստէպ կը գտնուի Ս. Գրոց մէջ, ինչպէս երբ կ'ըսէ Գաւթ. «Հոգւի քո սուրբ մի հաներ յինչն» (Սաղմ. Ծ 13). Եսայի կ'ըսէ. «Հոգի Տեառն ի վերայ իմ» (Եսայի ԿԱ 1) եւ թէ «Ո՞ր է որ եղ ի նոսա զՀոգին Սուրբ», որ օժման արտաքին նշաններով ալ կը տրուէր: Այս բոլորէն կարելի է Հոգին Սուրբ իմանալ իբրեւ Աստուծոյ շնորհք եւ ոչ իբրեւ աստուածային անձ: Հոգի բառը բաղձադիմի իմաստներով կիրարկուած կը գտնուի Ս. Գրոց մէջ, եւ մենք կարող էինք տակաւին ցոյց տալ տեղեր՝ ուր ան գործածուած է վերեւ յիշատակուած իմաստներէն տարբեր իմաստներով:

Հոգին գեւ կը նշանակէ կենդանութիւն, սէր, ընտրութիւն եւն: Սակայն ոչ մէկ տեղէ կարելի է հաստատել թէ բառի մը տեղ մը տրուած իմաստը անպատճառ նոյնը պէտք է լինի ուրիշ տեղ մը եւս, քանզի ոչ միայն աստուածաբանները, այլ հասարակ զբոսուած քննելու հասկացողութեան պարզ սովոր-

բութիւնն իսկ բազմադիմի կանոններու հետեւողութեամբ կը հաստատէ բառին իմաստը իւրաքանչիւր առիթի մէջ: Ուստի, որովհետեւ Հոգի բառը երբեմն կը նշանակէ ընդհանուր ոչ անձ, եւ երբեմն ալ մարդու կամ աստուածային հոգի, հնար չէ եզրակացնել թէ միշտ նոյն իմաստով պէտք է հասկնանք: Մենք բառական բացատրեցինք թէ ինչպէս մեր յառաջ բերած վկայութեանց մէջ Հոգի բառը ենթակայութիւն է եւ ոչ թէ առարկայութիւն, գործող եւ ոչ թէ գործողութիւն: Իսկ Հին Կտակարանի վկայութեանց պարզ, անոնք ոչ միայն Սուրբ Հայրերէն, այլ նաեւ բազում ոչ-կաթոլիկ մեկնաբաններէ կը հասկցուն իբրեւ Ս. Հոգւոյն անձնաւորութեան վրայ ըսուած: Այսուամենայնիւ, ըստ մեր կարծեաց եթէ այդ բոլոր վկայութեանց մէջ ալ Հոգի բառը փոխաբերական իմաստով հասկցուէր, մեր փաստարկութիւնը չէր դրուել երբեք:

92. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆՆԵՐԻ. Պօղոս (Եփեսոսի մէջ) կարգ մը աշակերտներու հանդիպելով հարցուց անոնց թէ Ս. Հոգին ընդունած են արդեօք. ու անոնք պատասխանեցին. «Այլեւ ոչ թէ Հոգի Սուրբ գուցէ՝ լուծալ է մեր» (Գործք ԺԹ 2): Ուրեմն նախկին քրիստոնեաները Հոգւոյն աստուածութեան մասին ոչինչ գիտէին, հետեւաբար յետոյ մտած է այդ սովորութիւնը, կ'ըսեն հակառակորդները:

Սխալ է թէ Եփեսացի այդ աշակերտները քրիստոնեայ էին, վասնզի իրենք իսկ կը խոստովանին թէ «Ի ԅովհաննէս մկրտութիւնն» մկրտուած էին (Գործք ԺԹ 3): Այս պատճառաւ Պօղոս վերստին մկրտեց զանոնք եւ ձեռքը դրաւ եւ Հոգին Սուրբը ընդունեցին: Ուստի դարձանալու ոչ մէկ տեղի կայ եթէ ԅովհաննէսեանները, որոնք չէին քրիստոնէացած, անտեղեակ մնացած ըլլային երրորդութեան վարդապետութեան եւ Հոգւոյն աստուածութեան: Թերեւս նոյնիսկ ի դէպ է մեղադրել զիրենք, որովհետեւ պէտք էր որ զիտնային թէ Սուրբ Հոգիին մասին խօսած էր ԅովհաննէս, ըսելով. «Որ առաքեացն զիս մկրտել ջուրով՝ նա ասաց ցիս. յոյր վերայ տեսնիմք ոչ Հոգին զի իջանիցէ եւ հանդիպի ի վերայ նորա, նա է որ մկրտէ Հոգւովն

Սրբով. եւ ես տեսի եւ վկայեցի՝ եթէ սա է Որդին Աստուծոյ» (ԅովհ. Ա. 33-34):

93. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԻ ԽՕՍԳԵՐԷՆ. Պօղոս կը գրէ. «Ինքնին Հոգին բարեխօս լինի ի հեծութիւնս անձնունչս» (Հռոմ. Ը 26): Եւ դարձեալ թէ «Հոգին զամենայն շնչէ եւ զխորս Աստուծոյ» (Ա. Կորնթ. Բ 10): Նաեւ՝ «Հոգիք իսկ մարգարէից՝ մարգարէից հնազանդին» (Ա. Կորնթ. ԺԳ 32): Ասոնք յառաջ բերելով հակառակորդները կը կարծեն զանոնք անփայտիչ աստուածային անձնաւորութեան համար: Հեծութիւնը՝ կ'ըսեն, տխրութեան է նշանակ, քննելը՝ տղիտութեան, իսկ հնազանդութիւնը հպարտութիւն է: Ու, կ'ըսեն, այսպիսի յատկութիւններ ունեցող մը չի կրնար Աստուած ըլլալ:

Սակայն սխալ է փոխաբերական խօսքերէ փաստեր քաղել: Վասնզի Ս. Գրքին անսովոր չէ փոխաբերական զոգացմունքներ եւ գործեր վերադրել Աստուծոյ. գոր օրինակ՝ տեսնել, լսել, զղջալ եւ այլն, որոնք յաճախ կը դրուուին Աստուածաշունչին մէջ, եւ զորս կարելի է նկարագրական իմաստով հասկնալ:

Հոգին, ըստ Պօղոսի, ոչ թէ տկարութիւն է, այլ տկարութեան օյնական. ուստի տկարութեան բառնալովը ինքը կը լինի տկարութիւնը տանող: Պօղոսի ըսածները բացառաւ են խօսից ընդհանուր կարգին մէջ. նախ ըսած էր. «Նոյնպէս եւ Հոգին ի թիկունս հասնէ տկարութեան մերում. զի զոր կամքն յաղթու, որպէս արժան իցէ՝ ոչ զիտեմք», որոնցմէ վերջ կու գան առարկուած խօսքերը:

Նոյնպէս քննութիւնը տղիտութիւն չէ, վասնզի պէտք էր Աստուծոյ ալ վերադրել զայն. չէ՞ որ գրուած է. «Որ քննէ զոխիւ եւ զերկամունս Աստուած արգար» (Սաղմ. Է. 10): Բայց յայտնի է թէ փոխաբերութիւն է արդիւնքը գործողին վերադրելը:

Իսկ «Հոգիք մարգարէից»ը յոգնականաբար գործածուած, երբեք չի վերաբերիր Հոգւոյն Աստուծոյ, այլ Հոգիէն ընդունուած ազդեցներու, որպէսզի մարգարէները խոհականութեամբ ի կիր առնուն այդ ազդեցները: Ըստ սլամ, «Մարգարէք երկու կամ երեք խօսեացին, եւ այլքն քննեացին: Ապա եթէ այլ ումէք ոք նստիցին՝ յայտնեա-

«... առաջինն լռեցէ. քանզի կարող էք ամենքին մի ըստ միով մարգարէանալ» (Ա. Կորնթ. ԺԴ 29-31)։ Եւ կամ, որպէսզի գատուին սուտ մարգարէները, «Մի ամենայն հոգւոյ հաւատայք, այլ ընտրեցէք զհոգիսն՝ եթէ յիստուծոյ իցեն. զի բազում սուտ մարգարէք ելեալ են յաշխարհ» (Ա. Յովհ. Դ 1)։

94. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵՆԷ. Ս. Հայրերու խօսքերէն եւ Եկեղեցւոյ աւանդութենէն հանուած առարկութիւնները առ հառարակ կը վերածուին «Հոգի» բառին տարբերալ կիրառութիւններուն, որուն մասին խօսեցանք արդէն։ Ինչպէս ըսինք, հոգի բառը երբեմն կը նշանակէ աստուածութեան առարկան՝ նկարագրական իմաստով, երբեմն ալ ունի նկարագրական նշանակութիւն՝ առաջինէն տարբեր, զի կը նշանակէ կամ մարդու հոգի, եւ կամ հոգեղէն էակ եւ կամ կենսական հոգի. բայց կան տեղեր, ինչպէս քանիցս ըսինք, ուր խօսքը յայտնապէս աստուածութեան ենթակային մասին է՝ մերթ իմարտական եւ մերթ փոխարեական իմաստով։ Ըսինք զարձեալ թէ Ս. Հոգւոյն աստուածային անձնաւորութեան փաստը կայ նոյնպէս բովանդակ աւանդութեան մէջ, զոր որինակ՝ մկրտութեան ձևին մէջ. «Յանուն Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ»։ Ասոնք բաւական են հաստատելու համար Երբորդութեան խորհուրդը եւ Սուրբ Հոգիին աստուածութիւնը։

Դիտել կու տան նաեւ թէ ինչո՞ւ Նիկիոյ Ս. Ժողովը Քրիստոսի աստուածութիւնը հաստատած ատեն նոյն կերպով չխօսեցաւ Հոգւոյն աստուածութեան մասին եւս։ Բայց ըստինք է պատմութենէն թէ Արիոսականները Հոգիին դէմ չպայքարեցան եւ Ժողովը իրենց համար էր որ դումարուած էր եւ իրենց դէմ էր որ վճիռ արձակեց։ Միւս կողմէ, Նիկիական հանգանակին բանաձևը կ'ըսէր. «Հաստատմբ ե ի Ս. Հոգին, յանեզն ե ի կատարեալն», ինչ որ պայծառ կերպով ցոյց կու տայ թէ Երբորդութեան եւ Հոգւոյն աստուածութեան դասանութիւնը կատարելապէս խոստովանուած է առաջին Տիեզերական Ս. Ժողովէն։

95. ԵԼՈՒՄԻ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԲԱՆՈՒՄԻ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՈՒՄԻ. Որովհետեւ Ս. Հոգիի ըզխման մասին եւս պէտք է խօսինք, հարկ է որ նախապէս յիշեցնենք ինչ որ ըսինք արդէն աստուածային առնչութեանց մասին։ Առնչութիւնները հաստատուած են ոչ թէ էութեան, այլ ենթակայութեանց տարբերութեան մէջ. որովհետեւ էութեան տեսակետով չենք կրնար բռնել թէ առնչութիւններ կան սուանց ենթակայութեան։

Նաեւ, յայտնեցինք թէ բոլոր առնչութիւնները կը վերածուին դէպի ներքս յարարութեանց սկզբնաւորութեանց, որոնք կը կազմեն ենթակայական զանազանութիւններ՝ անաղանդան էութեան մէջ։

Ուր որ չկայ ոչ մի առնչութիւն, հոն չըկայ եւ ոչ մի զանազանութիւն, եւ հետեւաբար չփոթութիւն եւ խառնում անձերու։ Հայրը կը զանազանենք Որդիէն՝ ծննդեան առնչութեամբ, ու ծնունդը՝ ներդրածաբար եւ կրաւորաբար առնուած՝ կը կազմէ երկու անձերուն զանազանութիւնը։ Նմանօրինակ կերպով է որ կը կազմենք Հօրը եւ Հոգիին զանազանութիւնը՝ առնչութեամբ ըզխման, ու ըզխումը՝ ներդրածաբար եւ կրաւորաբար առնուած՝ կը կազմէ Հօրը եւ Հոգիին զանազանութիւնը. այնպէս որ Հայրը ծնող կը լինի Որդիին, եւ ըզխող՝ Հոգիին. Որդին՝ ծրնեալ, Հոգին՝ ըզխեալ։

Կը մնայ հաստատել Որդիին եւ Հոգիին միջեւ տարբերալ զանազանութիւնը. որովհետեւ եթէ Որդիին եւ Հոգիին միջեւ տարբերութիւն մը չըլլար, այն ատեն Որդին եւ Հոգին հաւասարապէս եւ ենթակայաբար ըսկզբնաւորուելով Հօրմէ, եւ էակցութեամբ նոյն ըլլալով իրարու հետ, ենթակայապէս ալ նոյնը պիտի ըլլային՝ եթէ առնչութեամբ մը զանազանեալ չըլլային։

Ուստի, կ'ըսենք նախ թէ ոչ նոյն եւ ոչ ալ նոյն տեսակ կը դասանինք Որդիին՝ Հօրմէ սկզբնաւորութիւնը, մասնաւոր Որդին կը խոստովանինք ծնած եւ Հոգին՝ ըզխած, եւ չենք կրնար ըզխած ըսել Որդիին, եւ ոչ ալ Հոգիին՝ ծնած, թէ եւ երկուքին համար ալ հաւասարապէս կրնանք ելած ըսել։

Որդին եւ Հոգին զանազանելու այս տեսակը ոչ թերի բան մըն է եւ ոչ ալ նոր. սակայն անձերու զանազանութեանց ուրիշ բացատրութիւն մըն ալ ունինք, զոր կը կոչենք

առում ե զոր կը խոստովանինք՝ Ներսէս Շր-
նորհալիի շարականը երգելով. «Բղխումն
Հօր անքննարար, առող յՈրդւոյ անճառա-
րար» (Բ օր Հոգեգալատեան)։ Նոյնը կ'ըսէ
ևս Գրիգոր Տաթևացի. «Զի այլ է բղխում,
ևս այլ է առում. այնպէս զի բղխում է ի Հօ-
րէ, որպէս Որդին ծնունդ է ի Հօրէ։ Այլ զի
ամենայն ինչ զոր ունի Հայր Որդւոյ է ...
Հոգին առնու յիմաստութենէ ևս զօրութենէ
Որդւոյ» (Հարցմանց, ԻԲ 65)։

Այդ գրութիւնը բացատրելու համար
հարկ է յիշեցնել թէ ենթակայութեանց դա-
նադանութեան մէջ հաստատուն է էութեան
միասնականութիւնը. ուստի և ինչ որ կը դա-
նադանուի հակադրութեամբ առնչութեանց՝
կը նոյնանայ միութեամբ բնութեան։ Արդ,
ինչ որ էութեան նոյնութեամբ մէկէն միւսին
կու գայ՝ այն առում է, իսկ ինչ որ ենթա-
կայական սկզբնաւորութիւն է՝ այն ելում է։
Որդին ևս Հոգին ունին ելում ի Հօրէ, իսկ
Հոգին չունի ելում Որդիէն։ Ուստի չի կրնար
բնուիլ բղխած Որդիէն, այլ միայն առնող՝
Որդիէն։ Հետեւաբար ուղիղ չէ բռնի «բղխ-
եալ ի Հօրէ ևս յՈրդւոյ», ինչպէս կը պնդէ
Հոսեակեան Եկեղեցին։

96. ՀՈԳԻԻՆ Ի ՀՕՐԷ ԲԱՍՈՒՄԸ. Ասոր
դէմ մենք պինդ կը բռնենք Աւետարանին հա-
ւատքը։ Քրիստոս վերջին ընթրիքին մէջ երբ
կը բացատրէր աստուածութիւնը Ս. Հոգի-
ին, զոր կը խոստանար յետոյ առաքեալնե-
րուն զրկել, եւ երբ այդ աթիւ երեք անձե-
րու առնչութիւնները ցոյց կու տար, բաւ.
«Բայց յորժամ եկեացէ միմեքարիչն զոր ես
առաքեցի ձեզ ի Հօրէ, զՀոգին ճշմարտու-
թեան՝ որ ի Հօրէ ելանէ, նա մկայեացէ վասն
իմ» (Յովհ. ԺԵ 26)։ Քրիստոսի խօսքերը
մեկնութեան չեն կարօտիր, ուստի հարկ չը-
կայ դանդաղ երկարօրէն բացատրելու։

Աւետարանին այս խօսքը, «Որ ի Հօրէ ե-
լանէ», կամ ըստ այլ թարգմանութեանց՝
«Որ ի Հօրէ բղխի», Կ. Պոլսոյ Ժողովն ալ
դրաւ, զոր թէպէտ մեր Եկեղեցին ընդունեց
իրբեւ ուղղափառ դատանութիւն, բայց չը-
փոխեց Նիկիական հանդանակին ձեւը, զայն
պահած ըլլալու համար Ս. Լուսաւորիչէն
ընդունուած և իր փառաբանական օրհնու-
թեամբը կնքուած ձեւին մէջ։ Օրթոտոքս Ե-

կեղեցին իր գործածէ Կ. Պոլսական յա-
ւելուածով փոխուած Նիկիական հանդանա-
կը. նոյն կերպով գործածեց զայն Հոսեակե-
ան Եկեղեցին ալ շատ դարեր։ Յիշատակ-
ուած է պատմութեան մէջ թէ Իններորդ դա-
րու սկիզբը երբ Սպանիոյ եկեղեցիներէն ու-
մանք սկսած էին գործածել «ևս յՈրդւոյ» յա-
ւելուածը «որ ի Հօրէ բղխի» խօսքին մէջ,
Լեոն Գ, որ այն տունն Հոսեի հայրապետն
էր, յանդիմանեց այդ անուղիղ յաւելուածը
և թոյլ չտուաւ որ անիկա մուծուի եկեղե-
ցիներուն մէջ. մինչև Տասներորդ դարու
վերջը այդ յաւելուածը հաստատապէս ըն-
դունուած չէր տրեւմտեան Եկեղեցիին մէջ։
Իսկ անկէ վերջ եղածը, որ կատարուեցաւ,
նախկին դարերու մէջ Եկեղեցւոյ գործը ա-
նուղիղ հրատարակելով, չի կրնար հաստա-
տութեան իր փաստ ընդունուիլ, և Հնադոյն
աւանդութիւնը՝ որ մկայում ևս ապացուց-
ուած է, կը դատապարտէ վերջին փոփոխու-
թիւնը։

Այնքան յայտնի է Եկեղեցւոյ նախկին դա-
ւանութիւնը, որ Հոսեակեան Եկեղեցին
պարտաւորուած է ընդունիլ զայն, և ինքը
զինք աւանդութեան։ Հօր փառուն աղաւե-
լու համար է որ կ'ըսէ թէ նախնիք «ի Հօրէ»
բռնելով «ի յՈրդւոյ» ևս կ'իմանային, ինչ որ
սակայն պէտք է հաստատեն և ոչ թէ ենթադ-
րութեամբ ստորաւնէ։ Բայց փոխանակ եր-
կարարանելու՝ Ս. Հայրերէն մկայութիւն-
ներ բերելով, որոնք զիւրաւ կը դանուին ե-
կեղեցական դրականութեան մէջ, փութանք
լուծել Հոսեակեաններուն դժուարութիւն-
ները։

97. ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԽՕՍՔԵՐՈՒՆ ԻՄԱՍՏԸ.
Անոնց ենթադրութիւնը զիստաբարպէս հաս-
տատուած է Քրիստոսի սա խօսքին վրայ.
«Յորժամ եկեացէ նա՝ Հոգին ճշմարտու-
թեան, առաջնորդեացէ ձեզ ամենայն ճշ-
մարտութեամբ. զի ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօ-
սիցի, այլ զոր լսիցէ՝ խօսեցի, և զգալոցն
պատմեացէ ձեզ։ Նա զիս փառաւորեացէ, զի
յիմմէ անտի առնուցու ևս պատմեացէ ձեզ։
Չամենայն ինչ զոր ունի Հայր՝ իմ է. վասն
այնորիկ ասացի ձեզ, թէ յիմմէ անտի առ-
նուցու ևս պատմեացէ ձեզ» (Յովհ. ԺԶ 13-
15)։

Ըստ մեկնութեան Հոսթականներու, տարբերութիւն չկայ «յիմմէ անտի առնուցու» եւ «յինէն բղխի» խօսքերուն մէջ, ուստի եւ համարձակութեամբ կը փոխեն զանոնք իրարու հետ, հաստատելու համար իրենց վարդապետութիւնը:

Սակայն առաջինը՝ «յիմմէ», կաբելի չէ չփոխել «յինէն»ի հետ, փասնդի «յիմմէ» կը նշանակէ «անկէ որ իմս է» կամ «ուսկից եւս», կամ թէ ասոր նման բան մը՝ քիչ տարբերութեամբ, բայց երբեք «յինէն»: Զի «ես»ը եւ «իմ»ը տարբեր են իրարմէ: Այդ տարբերութիւնը հաստատուն կերպով կը դանկնէր բոլոր թարգմանութիւններուն եւ բոլոր ծանօթ օրինակներուն մէջ: Միայն Լատին աստուածաբանները կը յիշատակեն պարականոն հին եւ անծանօթ թարգմանութիւն մը, որ ունի, կ'ըսեն, «յինէն» փոխանակ «յիմմէ»ի. սակայն դժուարին է բոլոր ծանօթ թարգմանութիւններէն գերադասել անծանօթ օրինակ մը: Իսկ եթէ Հոգին կ'առնուանկէ՝ ուրիշ եւ Որդին, ապա ուրեմն Որդիէն չէ որ կը բղխի, այլ՝ Հօրմէ, զի Որդին եւս Հօրմէ է:

98. ՆՈՅՆ ԽՈՍՔԻՆ ՄԱՍԻՆ. Երկրորդ խնդիրը «առնու» բառին վրայ է, թէ հնա՞ր է արդեօք «բղխում»ի կամ «ելում»ի նշանակութեամբ հասկնալ զայն: Լոյսի եւ հոգիի այն երկու նմանութեանց վրայ, զորս իրենց տեղը յառաջ բերինք, կրնանք աւելցնել երրորդ մըն ալ, զոր ստէպ կը կրկնեն Ս. Հայրերը, եւ զոր արդէն տեսնեք յիշատակուած Ս. Լուսաւորչի խօսքերուն մէջ. «Եւ որպէս աղբիւր եւ ջուր եւ դեա՞ ի միոյ ի բնութեան»:

(Շար. 14)

նէն լսին», զոր ալլուր եւս կը կրկնէ ըսելով. «Որպէս ջուր եւ բղխումն յաղբիւրէ» (Յաճախապատում, Ճառ Ա. եւ Զ): Մենք այդ տեսն չմեկնեցինք այն նմանութիւնը: Սակայն աւելի պատշաճ կը դանկնէր բացատրել զայն այստեղ:

Համանշանակ տարբերեալ բառերու մէջ կը նախընտրենք «ակն», «աղբիւր» եւ «վրտակ» բառերը ոչ թէ իրենց իրարմէ հեռաւոր դիրքերուն, այլ գրեթէ միասնական դիրքին մէջ. այսինքն իրենց սկզբնաւորութեան մէջ նոյնիսկ, ուր բղխած ակը աղբիւր կ'ըլլայ եւ աղբիւրէն. կ'առնու (կը սկսի) վտակը: Այսպէս կ'իմանան Ս. Հայրերը Հոգւոյն՝ յՈրդւոյ առումը եւ ի Հօրէ բղխումը: Այդ գեղեցիկ իմաստը կը պարզէ նաեւ չարականը սախօշերով. «Որ ի յարաշարժ յաղբիւրէն յառաջ բղխեալ անհատաբար ի յՈրդւոյ տիրապէս Ս. Հոգին» (Ա օր Հոգեպալատեան): Սակայն այն երեքը որ աղբիւրի օրինակով մենք կռնեցինք ակն, աղբիւր եւ վտակ, Ս. Լուսաւորչն անգամ մը կ'ըսէ աղբիւր, ջուր եւ դեա, անգամ մըն ալ՝ աղբիւր, ջուր եւ բղխում: Տաթեւացին կը զնէ ծով, աղբիւր եւ ակն, Նալեան՝ դեա, առու եւ աղբիւր. Շարակաւին մէջ ալ կը յիշուին աղբիւրը եւ վտակը, աղբիւրը եւ բղխումը՝ ի դէմս Որդւոյ եւ Հոգւոյ, այլ անոնք չեն թուիր Հօր փոխարեան անունը: Յարանուանութեանց տարբերութիւնները չեն փոխել վարդապետութեան խոկութիւնը, որովհետեւ թէև կայ որեւիցէ առում մը Հոգիին՝ Որդիէն, բայց անկարելի է զայն «ելում» կամ «բղխում» կոչել, որ գէպի ներս սկզբնաւորութիւն մը կը կարգէ:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ